

Elckerlijckklezing 2011 door Gijs Scholten van Aschat

Er zijn of er niet zijn

Er zijn of er niet zijn, dat is het probleem. Hamlet is de denker onder de hoofdfiguren van Shakespeares tragedies en hij heeft de beroemdste monoloog: *Er zijn of er niet zijn*. En u heeft Hamlet natuurlijk van voor naar achter gelezen, maar voor de enkeling die dat niet gedaan heeft, vertel ik kort het verhaal zodat u weet in welke context *dit* verhaal gehouden wordt.

Het verhaal

Hamlet is een Deense prins uit de twaalfde, dertiende eeuw. Zijn vader heet Claudius en zijn moeder Gertrude. Op een dag ligt Claudius te slapen in de boomgaard. Hij wordt niet meer wakker en sterft. Na zijn dood trouwt de broer van Claudius, die ook Claudius heet, met de moeder van Hamlet. Hamlet moet nu 'papa' tegen zijn oom zeggen.

Op een avond, als Hamlet wacht loopt op de kantelen, verschijnt de geest van zijn dode vader aan hem en die vertelt dat zijn vader niet op een natuurlijke manier is gestorven, maar vermoord is door zijn broer. Hamlets vader kreeg gif in zijn oor gegoten toen hij in de boomgaard lag en is daaraan gestorven. De rest van het stuk gaat over de zoektocht van Hamlet. Hij vraagt zich af of het waar is wat zijn vader (de geest) hem verteld heeft of dat hij het zich heeft ingebeeld. Wat doet Hamlet? Hij nodigt acteurs uit op het kasteel en zegt: 'Jullie moeten de 'moord' op mijn vader in de boomgaard naspelen voor de koning en koningin. Als de koning vervolgens bleek wordt, weet ik (Hamlet) dat hij het gedaan heeft en kan ik hem met recht vermoorden.'

Maar eigenlijk gaat het stuk over een mens die denkt en denkt en denkt en niet tot handelen komt (zegt Van Aschat, red.).

Schijn en werkelijkheid

Wat ik eigenlijk wil zeggen met de twee monologen die ik (Van Aschat, red.) ga behandelen, is dat de angst voor de dood hetzelfde is als de angst om te leven. De eerste monoloog van Hamlet gaat over het besef van wat de dood eigenlijk is. En over de betekenis van de dood in verhouding tot de ellende die het leven af en toe kan zijn. Hamlet heeft met de acteurs gesproken over schijn en werkelijkheid. De acteurs hebben namelijk - kort daarvoor - een heel verhaal gespeeld over Hecuba (de koningin van Troje, red.) en de actrice heeft staan huilen. En Hamlet vraagt zich af: hoe kan het toch in godsnaam dat die acteurs, die die Hecuba helemaal niet kennen, mij overtuigen van het feit dat ze liegen (...) die actrice kent die Hecuba helemaal niet, het is een Griekse figuur, maar ze huilt en ik geloof haar terwijl mijn vader vermoord is, mijn moeder diep onteerd en ik kom niet tot handelen. Schijn en werkelijkheid. Waarom kom ik niet tot handelen, denkt Hamlet, waarom doe ik niks?

Twee opties

En dan komt Hamlet weer op het toneel en hij zegt, en ik (Van Aschat, red.) zal de monoloog ook uitleggen: 'Er zijn of er niet zijn, dat is het probleem.' Of het nobeler is de slingers en pijlen van het woedend lot te dulden of op te staan tegen een zee van plagen omkomend in de strijd.

Hamlet zegt dus, er zijn twee mogelijkheden: er zijn of er niet zijn, dat is het probleem. Je bent er of je bent er niet. Er zijn twee mogelijkheden om te leven. Je kan te vuur en te zwaard de woedende zee, het woedende lot bevechten met het risico dat je dood gaat. Of moet je alles over je heen laten gaan en rustig lijden aan het leven? Twee opties. Aha! Er zijn of er niet zijn, is het probleem. Dus wat is de dood eigenlijk? De dood maakt het einde aan het leven en is slapen, slapen! Niets meer, alle ellende is ten einde, een lot zo innig welkom. Slapen, slapen, dromen wellicht. Ah!, zie de valkuil. Want wat is dat voor een droom die zich in die doodslaap opdringt als wij bevrijd zijn van het aards tumult? Die remt ons ongewild. Zie daar waarom de ellende haar hoge ouderdom verkrijgt. Hamlet zegt eigenlijk: we zijn niet bang voor de dood, we zijn bang voor die droom, die eeuwigdurende droom na de dood. Dat is het dus, dat is de valkuil! Vandaar dat wij al onze ellende in het aards bestaan omhelzen en de ellende dus ouderdom krijgt, in plaats van dat wij vluchten naar het onbekende. Want wie verdroeg, gaat Hamlet door, wie verdroeg de zweeps slag van het leven, de heersersshoon, het smalen van de pronkers, afgewezen liefde, rechtsuitstel, de trap na (...) als hij zichzelf dat alles kan besparen met één, één dolkstoot?

Keuze

Dus de keuze is aan de mens. Om twee dingen te doen. Kan hij ambtelijke botheid, de pijn van afgewezen liefde, rechtsuitstel, het smalen van de pronkers, dus eigenlijk alle irritaties die we in ons leven meekrijgen... bazen die vervelend zijn, vrouwen die niet van ons houden... en als wij nu kunnen vluchten naar een ander leven dat misschien wel veel mooier is (...) en ons dus met één dolkstoot, of ik dat nu doe of iemand andersn dat doet, in ieder geval doodgaan en vluchten naar het onbekende. En dan zegt Hamlet: (...) als niet de angst voor iets dat na de dood komt, dat onontdekte land van welk begrenzing geen reiziger ooit keerde, niet de wil verlamde en ons het oude kwaad liever laat dulden dan dat wij vluchten naar het onbekende. Hamlet zegt dus: we accepteren liever het oude kwaad dan dat we vluchten naar een land, na de dood, dat wij niet kennen. Zo maakt het denken lafaards van ons allen. (...). En aan het eind van de monoloog zegt Hamlet: zo ook raakt blozende kordaatheid geïnfecteerd door bleekneusoverwegingen.

Blozende kordaatheid ...geïnfecteerd door iemand die zegt: ja maar, ja maar, ja maar, zou je niet uitkijken? En Hamlet eindigt: ondernemingen vol zwier en aandrang door observatie uit hun baan gebracht verliezen zo de naam van daad. Ik ga nu dit doen (...) maar door te veel nadenken en nee, dat moet je niet doen... verliezen zo de naam van daad.

Goed, nu jullie weten waar het over gaat, zal ik (Van Aschat, red.) hem (Hamlet, red.) een keer spelen.

HAMLET

Er zijn of er niet zijn, dat is het probleem. Of het nobeler is in de geest de slingers en pijlen van een woedend lot te dulden of op te staan tegen een zee van plagen, omkomend in de strijd, te sterven, slapen, niets meer. En met die slaap te zeggen: alle wee, alle slagen, ongetelde, als erfdeel ons lichaam eigen zijn ten einde. Een lot zo innig welkom. Te sterven, slapen. Slapen, dromen wellicht. Ah...zie de valkuil, want wat voor een droom zich in die doodslaap opdringt als wij bevrijd zijn van het aards tumult... dát remt ons ongewild. Zie daar waarom de ellende haar hoge ouderdom bereikt, want wie verdroeg de zweeps slag van het leven, de heersersshoon, de ambtelijke botheid, de pijn van afgewezen liefde, de trap na

die stil talent van nietsnutten kan krijgen, als hij zichzelf dat alles kan besparen met één... één dolkstoot. Wie torste die last, kreunend en zwetend heel een moeizaam leven, als niet de angst voor iets dat na de dood komt, dat onontdekte land van welks begrenzing geen reiziger ooit weerkeerde. Niet de wil verlamde en ons de oude pijn liever laat dulden dan dat wij vluchten naar het onbekende. Zo maakt het denken lafaards van ons allen. En zo ook raakt blozende kordaatheid geïnfecteerd met bleekneusoverweging. En ondernemingen vol zwier en aandrang door observatie uit hun baan gebracht, verliezen zo de naam van daad.

En dan ziet Hamlet Ophelia en gaat het stuk door (zegt Van Aschat na de monoloog, red.) (Van Aschat vertelt verder, red).

Van denker naar doener

Hierna denkt hij (Hamlet, red.) na over de consequentie van doodgaan. Hij beseft ook dat als hij zijn vader wil wreken dat hij een risicovolle stap moet nemen, dat hij het volle leven instapt en zelf gedood kan worden. En die stap zal hij moeten nemen. Op een gegeven ogenblik heeft hij een scène met zijn moeder en ziet hij een gordijn achter zich bewegen. Hij vermoedt dat zijn oom (stiefvader) daarachter staat. Hij pakt een mes en steekt... iemand dood. Maar helaas - en daarom is het ook zo'n goed drama - is het niet zijn stiefvader Claudius die daar staat, maar de vader van zijn vriendin Ophelia, Poloneus. Hij steekt z'n schoonvader dood. Maar nu betreedt hij het rijk van de doeners. Hij heeft zijn eerste moord gepleegd, hij heeft dus iets gedaan wat onomkeerbaar is.

Zijn stiefvader is woedend en stuurt hem naar Engeland. Hij geeft hem een brief mee voor de Engelse koning waarin staat dat degene die deze brief overhandigt, vermoord moet worden. Eigenlijk wordt hij naar Engeland gestuurd met zijn eigen doodsbevel. Maar Hamlet onderschept de brief en weet nu dat de koning hem wil doden. Hij staat op de kade op weg naar Engeland – en dit is eigenlijk de tweede fase van de monoloog – eerst was hij de denker en door deze monoloog wordt hij de doener. Wat gebeurt er namelijk? Hij staat daar op de kade om uit te varen naar Engeland en hij ziet het leger van Noorwegen voorbijtrekken. Dat leger trekt over Denemarken naar Polen om een stukje land te gaan bevechten van een paar vierkante kilometer. Een stukje land dat oorspronkelijk van de Noorse koning was. Hamlet ziet dat leger gaan, hij kijkt naar zichzelf, ziet de discrepantie tussen twintigduizend man die voor niets doodgaan en zijn eigen leven wat hij maar niet op de rails kan krijgen en hij zegt: 'Levensgrote examples vermanen mij. Wat is een mens als zijn voornaamste levenskapitaal slapen en vreten is, een beest, meer niet?' Hij (en daar bedoelt hij God mee of onze schepper) die ons zoveel redeneervermogen gaf, met voor- en achterwaartse blik' (wij zijn de enigen die dat kunnen), schonk ons dit goddelijk talent vast niet om onnut te verschimmelen in ons, of het nu dierlijke vergetelheid is of laffe twijfel over de uitkomst een oneindig tobben, dat altijd driekwart scrupules en slechts een kwart wijsheid kent.

Dus alles wat wij bedenken gaat altijd driekwart over angst en een kwart over gezond verstand.

Volwassen

'Ik weet niet waarom ik leef', zegt Hamlet. 'Ik weet niet waarom ik zeg, dit moet ik doen en het dan niet doe terwijl ik rede, kracht, wil en middelen om te doen heb. Zie dat gigantisch leger', en hij wijst naar een beschaafde, tengere prins 'wiens moed door grote eerzucht voortgeblazen de neus voor de ongewisse uitslag ophaalt.'

Het interesseert die prins niet wat uiteindelijk die veldslag wordt, als hij maar gaat (zegt van Aschat, red.) Wat kwetsbaar en mooi is - namelijk twintigduizend soldaten - blootstellend aan alles wat lot en dood vermoog en waarom? Om een eierschaal, een peuleschil. Waarachtig groot zijn is dat je grandioos om een halm losbrandt wanneer de eer op het spel staat. En kijk

mij (Hamlet, red.) mijn vader vermoord, mijn moeder diep onteerd, prikkels voor mijn bloed en mijn gedachten, en slapen laat ik ze...en ik zie de dood van twintigduizend man op til die voor een peuleschil van eer, een hersenschim hun graf opzoeken alsof ze naar hun bed gaan. Elkaar een lapje land betwisten dat niet groot genoeg is om te vechten voor zoveel, geen grafruimte genoeg voor wat wordt afgeslacht in op te bergen.

'Laat mijn gedachten bloederig zijn voortaan of...waardeloos.' En met die uitspraak is hij eigenlijk volwassen geworden en betreedt hij de gevaarlijke wereld van de doeners. En niet van de denkers, want wie zoals Hamlet uiteindelijk het leven accepteert, accepteert ook de dood. Wanneer je bang bent voor de dood, ben je bang voor het leven. Dat is wat Shakespeare ermee zegt. Op het moment dat hij niet meer bang is voor de dood is hij ook niet meer bang om te leven.

Deze gedachte wilde ik graag met jullie delen.

Om een brug te slaan naar mijn volgende spreker (Gerard Visser, red.) zal ik het gedicht van Wislawa Szymborska voorlezen dat hiermee te maken heeft en dat weer een andere zienswijze op dit probleem laat zien.

Niets cadeau

Niets cadeau gekregen, alles te leen.
Ik zit tot over mijn oren in de schulden.
Ik zal met mezelf
voor mezelf moeten betalen,
mijn leven voor mijn leven geven.

Het is nu eenmaal zo ingericht
dat het hart terug moet
en de lever terug moet
en elke vinger afzonderlijk.

Te laat om het contract te verbreken.
De schulden zullen worden geïnd,
het vel over de oren gehaald.

Op de wereld loop ik rond
in een menigte van andere schuldenaren.
Sommigen zijn verplicht
hun vleugels af te betalen.
Anderen moeten of ze willen of niet
hun blaadjes afrekenen.

Aan de debetzijde
staat elk weefsel in ons.
Geen trilhaartje, geen steeltje
mogen we voorgoed behouden.

De lijst is uitputtend
en het ziet er naar uit
dat we met lege handen zullen achterblijven.

Ik kan me niet herinneren

waar, wanneer en waarom
ik zo'n rekening heb laten openen.

Het protest ertegen
noemen we de ziel.
En dat is het enige
wat niet op de lijst staat.

Wisława Szymborska

In kader

William Shakespeare schreef Hamlet (Prins van Denemarken) tussen 1600 en 1602. De tragedie is beroemd geworden door de monoloog van Hamlet: To be or not to be. Het gedicht roept de vraag op: is het beter te leven dan wel dood te zijn? Moet je je lot ondergaan of moet je de strijd opgeven en jezelf doden? De monoloog geeft geen antwoord op die vraag. Hamlet blijft twijfelen over wat hij moet doen.

Wat ging er aan de monoloog vooraf? Hamlet beleeft een onbezorgde jeugd maar komt in en nachtmerrie terecht. Zijn vader wordt vermoord. Hij komt erachter dat zijn oom aasde op de troon en zijn vader heeft omgebracht. Tot overmaat van ramp trouwt de oom ook nog met zijn moeder. De moordenaar van zijn vader wordt zijn stiefvader. De geest van zijn vader verschijnt aan hem en vertelt hem alles. Dan begint Hamlets denken en gepieker. Leven of doodgaan? Denker in een ellendig bestaan of doener en rust vinden in de eeuwige slaap. Dat is de vraag.

Einde kader
